

Streszczenie rozprawy doktorskiej

Autor pracy: mgr Mirosław Grzegórzek

Promotor: prof. dr hab. Zofia Budrewicz

Promotor pomocniczy: dr Maria Sienko

Temat rozprawy doktorskiej: *Charakterystyka postaci w szkolnej edukacji polonistycznej*

Głównym celem rozprawy doktorskiej było interdyscyplinarne omówienie miejsca i roli charakterystyki postaci jako szkolnego gatunku wypowiedzi w kontekście wyzwań stawianych przez ponowoczesność przed dydaktyką polonistyczną. Interdyscyplinarność podejścia wymagała umieszczenia analizowanego gatunku wypowiedzi na szerokim tle współczesnej kultury: antropologii, narratologii, psychologii społecznej i teorii autoprezentacyjnych, choć dominowała perspektywa dydaktyczna zarówno w aspekcie literaturoznawczym, jak i językoznawczym.

Realizacji tak określonych założeń teleologicznych i metodologicznych służyć miał ogłód omawianego gatunku i zgromadzonego materiału w trzech płaszczyznach czasowych: historycznej, współczesnej i sięgającej w przyszłość. Rys historyczny formy (część I pracy) obejmuje zasadniczo trzy okresy: przełom XIX i XX wieku; dwudziestolecie międzywojenne; lata 1947-1985 oraz 1990-2017. Przyjęte cezury chronologiczne związane są ściśle z momentami przełomów historycznych i społecznych, które zawsze przekładały się na kształt edukacji polonistycznej. Tak osadzony w czasie szkic służyć miał umiejscowieniu formy w tradycji dydaktyki polonistycznej, a zarazem został podporządkowany próbie zdefiniowania tych wszystkich czynników związanych z gatunkiem, które rzutują na postrzeganie jego miejsca i roli w szkole współczesnej. W tym celu omówione zostały wybrane zagadnienia związane z charakterystyką jako szkolną formą wypowiedzi.

W rozważaniu na podstawie literatury epoki (czasopisma, książki z dziedziny wychowania, pedagogiki, psychologii, metodyki, szczególnie wypracowań, dokumenty programowe) oraz współczesnych opracowań z dziedziny historii dydaktyki polonistycznej (ćwiczeń w mówieniu i pisaniu) przeanalizowano związki kształcenia języka ojczystego z doskonaleniem charakterów, do czego charakterystyka jako element tzw. „wypracowań” jest szczególnie predestynowana. Na tak zarysowanym tle ogólnym podjęto próbę opisu ewolucji gatunku: od typowo reprodukcyjnej formy ćwiczenia stylowego, do rozwijającego podmiotowość ucznia ćwiczenia w mówieniu i pisaniu, które w ramach polityki edukacyjnej Drugiej Rzeczypospolitej pełniło jednocześnie ważną rolę formacyjną. Dla pełni opisu

charakterystyki jako formy wypowiedzi szkolnej przebadano jej obecność, rolę, relacje względem innych form i celów kształcenia, określonych we wszystkich programach międzywojennych i wybranych dokumentach programowych z przełomu XIX i XX w. Ponadto przestudiowano obecność charakterystyki w poradnikach metodycznych do nauczania języka ojczystego przed II wojną światową. Podjęte analizy uwidaczniają stopniowe przeorientowanie celów polonistycznej refleksji dydaktycznej w stronę podmiotowości a zarazem pokazują charakterystykę postaci w funkcji ilustracji najważniejszych tendencji zmieniającego się paradygmatu dydaktycznego.

Następnie omówiono miejsce charakterystyki postaci w zideologizowanym nauczaniu języka polskiego w Polsce Ludowej. Przeanalizowano pod kątem obecności i zadań stawianych przed omawianą formą w ramach zindoktrynowanego kształcenia literackiego wszystkie najważniejsze dokumenty programowe na poziomie szkoły podstawowej, dzieląc je na okresy uwarunkowane politycznie: 1947-1959 (okres stalinowski), 1963-1974 („mała stabilizacja” i „druga Polska”), 1985 (przełom solidarnościowy). Jako istotny kontekst dla postrzegania miejsca i funkcji gatunku w PRL-owskiej przestrzeni szkolnej przestudiowana i opisana została również zawartość poradników metodycznych z zakresu ćwiczeń w mówieniu i pisaniu tego okresu.

Podsumowaniem części historycznej, a zarazem wprowadzeniem, osadzającym formę we współczesności, jest podrozdział poświęcony charakterystyce na przełomie ostatnich wieków. Składa się na niego analiza i opis obecności oraz celów wpisanych w charakteryzowanie w programie szkoły podstawowej z roku 1990, a następnie podstaw programowych z lat 1990-2017. Na zasadzie komplementarnego dopełnienia, a jednocześnie kontrpunktu względem najnowszej propozycji podstawy programowej, przedstawiono nowoczesne spojrzenie na kwestie charakterystyki i charakteryzowania w serii *Sztuka pisania* i *To lubię!* Przeanalizowano w tym celu podręczniki nauczyciela, stanowiące integralny komponent koncepcji i serii, programy nauczania dla szkoły podstawowej sześć- i ośmioklasowej oraz gimnazjum, a także wynikowe plany pracy dla wybranych klas, gromadzące inspirujące propozycje związane z nowatorskim spojrzeniem na charakterystykę.

Umieszczeniu formy w perspektywie współczesności (część II pracy) służyć mają rozważania wstępne, dotyczące relacji między charakteryzowaniem a autoprezentacją i możliwymi aspektami tego zagadnienia w praktyce szkolnej, związanymi z polimorficznością charakterystyki w przestrzeni komunikacyjnej, tożsamościowotwórczą funkcją mówienia o człowieku za pomocą różnych „upostaciowań” gatunku oraz próbą zdefiniowania, niezbędnej w relacjach interpersonalnych, kompetencji autoprezentacyjnej. Tym samym wyznaczono

trzy główne kręgi tematyczne, na których tle osadzona została forma rozpatrywana z perspektywy współczesności: tekstologiczny, antropologiczny i dydaktyczny.

W module tekstologicznym charakterystyka rozważana była z perspektywy wyznaczonego na podstawie analizy porównawczej niektórych szkolnych gatunków wypowiedzi – genu autoprezentacji oraz takich wyznaczników wzorca gatunkowego tekstu, które pozwalają mówić o genotypie gatunku autoprezentacyjnego w szkole. Ciągłem dalszym sekwencji teoretyczno-porównawczej była próba odniesienia gatunku do kognitywnej teorii prototypu i zbudowanie modelu sieciowego szkolnych gatunków autoprezentacyjnych w kontekście uczenia gatunkami, a nie o gatunkach, jak to zwykle ma miejsce na godzinach polskiego.

Moduł antropologiczny ujmował charakterystykę jako swoiste „przyglądanie się własnemu przyglądaniu się” postaci. Pokazanie charakterystyki jako „przymierzania postaci” przez pryzmat poetyki doświadczenia miało w zamierzeniu nie tylko pokazać inne wymiary spojrzenia na bohatera literackiego w szkole, ale i zapytać o możliwość obsadzenia charakterystyki postaci w roli szkolnej *summy* antropologicznej. W kręgu kulturowej optyki przykładanej do omawianego gatunku mieści się również analiza aspektów narracyjnych wpisanych w charakteryzowanie. Fragment miał zaprezentować charakterystykę jako potencjalną strukturę rozumienia siebie w kulturze, medium służące do odkrywania własnej podmiotowości w narracji, doświadczenia i budowania własnego „ja” – tożsamości, swoście humanistyczny „obszar pomiędzy” psychologią, językiem, literaturą a kulturą, a zarazem formę autoprezentacji.

Mimo wyraźnej perspektywy dydaktycznej, towarzyszącej wszystkim analizom wpisanym w założenia pracy, teoria i praktyka szkolna wychodzi na pierwsze miejsce w module dydaktycznym, stanowiącym centralną część pracy. Jest ona oparta najwyraźniej na materiale empirycznym (prace uczniowskie w formie charakterystyki, ankiety uczniowskie, ankiety nauczycielskie). Wstępne rozważania dydaktyczne, zogniskowane na przyczynach stereotypowego charakteru istnienia formy na języku polskim w relacji do ważnego w autoprezentacji i twórczości elementu kreatywnego, oparto na analizie zgromadzonych (auto)charakterystyk uczniowskich w odniesieniu do pojęć schematu i stereotypu. W dalszej części sekwencji dydaktycznej przedmiotem badań były uczniowskie ankiety związane z deklarowanym elementem kreacji, obecnym w autocharakterystykach, w relacji do zjawiska autoprezentacji i ról, również komunikacyjnych, ucznia i nauczyciela w teatrze życia szkolnego.

Z kolei o ile dotychczasowe badania za przedmiot obierały charakterystykę jako dokument recepcji, efekt uczniowskiej aktywności, twórczości lekcyjnej czy spoglądały na formę z perspektywy ucznia – podmiotu, doskonalącego swą kompetencję tekstotwórczą w specyficznych, lekcyjnych warunkach komunikacyjnych, o tyle ostaną część badań dotyczy postrzegania zadań, a co za tym idzie – metod pracy z formą na lekcji. Po charakterystyce respondentów omówiono wskazane przez nich oceny przydatności charakterystyki na zajęciach w związku z deklarowanymi przez badanych metodami kształcenia sprawności językowej oraz postrzeganiem teleologii formy w projektowanych przez nauczycieli sytuacjach lekcyjnych. Pozwoliło to określić miejsce i rangę charakterystyki postaci w działaniach nauczycielskich.

Część ostatnią modułu dydaktycznego poświęcono oglądowi formy przez pryzmat zewnętrznych raportów CKE (OKE), skupionych na charakterystyce postaci w związku z egzaminem gimnazjalnym. Porównano konstrukcję tematów wypracowań w formie charakterystyki, kryteria oceny aspektów wzorca gatunkowego formy stosowanych przez CKE w poszczególnych sesjach egzaminacyjnych pod kątem przydatności opracowań CKE dla praktyki szkolnej w perspektywie egzaminu ósmoklasisty.

Wnioski i rekomendacje dla praktyki dydaktycznej, wynikające z przeprowadzonych badań empirycznych, stanowią podsumowanie rozważań w poszczególnych rozdziałach części II.

Na ostatni rozdział pracy, skupiony na przyszłości omawianej formy wypowiedzi w szkole, składają się omówienia konkretnych sytuacji dydaktycznych, których efektem było charakteryzowanie rozumiane jako gra z bohaterem i gatunkiem. Stanowią one próbę aplikacji dotychczasowych rozważań teoretycznych z dziedziny tekstologii, antropologii i psychologii społecznej (autoprezentacja) w praktyce lekcyjnej. Na przykładach ze zgromadzonych prac uczniowskich pokazano różnorodne sposoby modelowania doświadczenia ucznia, zapisanego w formie tekstu charakterystyki, poprzez takie projektowanie tematów, które diametralnie zmienia perspektywy oglądu postaci. Od całkowitego zanurzenia w postać, poprzez przymierzanie postaci, poszukiwanie miejsc wspólnych z ulubionym bohaterem, aż po charakteryzowanie samego siebie jako innego. Omawiane prace i ujęcia postaci stają się jednocześnie pretekstem do pokazania polimorficzności charakterystyki jako gatunku wypowiedzi szkolnej oraz szkicują wybrane możliwości wykorzystania formy w funkcji wczesnej diagnozy psychologicznej uczniów zaburzonych. Ponadto są przyczynkiem do badań nad wyborami lekturowymi młodzieży, światem wartości nastolatków i preferowanych przez nich idoli i autorytetów.

Zakończenie dysertacji, oprócz całościowej rekapitulacji wywodów teoretycznych oraz podsumowania wyników badań empirycznych, wskazuje na pewne ograniczenia, które uwidoczniły się w procesie badawczym. Podjęto w nim również próbę wyznaczenia kierunków dalszych badań w tematyce, będącej przedmiotem rozważań. Tom zamyka bibliografia prac uwzględnionych podczas pracy nad zagadnieniem. Całość struktury dysertacji dopełnia aneks, na który składają się: wzory przeprowadzonych ankiet, spis rysunków, wykresów i tabel zamieszczonych w tekście oraz zestawienia tabelaryczne, odnoszące się do treści programowych, związanych z charakteryzowaniem w czasach powojennych i współcześnie.